

KRLEŽA MŰVE NÉMELY FILOZÓFIAI VONATKOZÁSÁRÓL (I.)

DANKO GRLIĆ

Mielőtt filozófiai módra igyekeznénk megközelíteni a filozófiai Krleža művében, ab ovo kellene hozzálátunk: ellentétben ugyanis bizonyos állandósult, megbízható, tudományosan meghatározott örök igazságokkal és véleményekkel, tisztázunk kellene, hogy mit értünk a filozófia fogalma alatt.

Igy fel kellene vetnünk a megkerülhetetlen kérdést, hogy egyáltalán lehet-e a filozófia egzakt tudomány, és különösen épp napjainkban ez-e a lényegi küldetése, elhivatottsága, értelme az elembertelenedett, megtepázott, bombák dúlta glóbuszon, mivel a különböző kalkulátori-műszaki sémákon belül épp akkor tűnik a legértelmetlenebbnek, amikor eltekint a tulajdon értelmetlenségétől. Ám ha ennek az esszének a tematikája által meghatározott okból ez alkalommal megkerüljük a különben oly döntő kérdést, akárcsak a művészet és a filozófia viszonyának általános problémáját, elkerülhetetlen, hogy e közbeni feljegyzések keretében ne találkozzunk azzal a kérdéssel, hogy vajon a filozófiát, a valódi, az ún. tiszta filozófiát vagy egyes elemeit szükségszerűen szubszumálnunk kell-e valamelyik pontosan meghatározott koordináta-rendszerrel, kezdeti premisszával és következtetésekkel rendelkező már ismert filozófiába. Akkor ugyanis hiába kutatnánk át az újabb kori filozófiai valamennyi lehetséges változatának fegyvertárát és keresnénk címkéket vagy legalább bizonyos „elemeket” a címkézésnek Krleža gondolkodásával kapcsolatosan: Bizonyos, hogy ez nem az a szabványos dogmatikus „marxizmus”, amelyik épp a filozófiában tárta fel a legnyilvánvalóbban hiposztázisainak minden szegényességét, de nem is a voluntarizmus, sem az egzisztencializmus, sem a pozitívizmus, sem a vitalizmus, sem a empirizmus, sem a neokantianizmus, sem a racionalizmus, sem a logikai pozitívizmus, sem az irracionálizmus, sem a szubjektívizmus, sem a funkcionálizmus, sem a fenomenológia, sem a perszonalizmus. Talán nagyobb esélyünk lenne a pontosságra a fentebb felsoroltaknál, ha filozófiáját utilitarizmusnak neveznénk a biologizmus némely elemeivel, ám — ez már

az első pillantásra is világos előttünk — Krleža életművét eredménytelenül igyekszünk bármelyik filozófia cégére alá is zsúfolni. Tehát mi csoda? Pusztá eklekticizmus, sok minden kritikátlan összessége, a különböző hatások konglomerátuma vagy csupán az egyes összeböngészett gondolatok nem gondolati irodalmi keverékké való egybeömlesztése?

Az iskolai filozófiának valójában (ahogyan az úgynevezett tudományos irodalomtörténetnek sem) sohasem sikerült osztályozás és beskatulyázás nélkül megértenie bármely új gondolatot (amely gyakran épp vulkáni erejével nőtte túl az adott kereteket, és a tanárok megrökönyödött szeme láttára döntötte le valamennyit, akár a papírkerítést), úgyhogy ez a történeti-filozófiai és történeti-irodalmi sematizmus akribikusan összetett apparátusával mindig megoldhatatlan problémával találta magát szemben, amikor a világ és az ember szellemi és anyagi régióiba való csakugyan eredeti behatolást kellett értelmeznie. A bajok pl. már Danténál* elkezdődtek, és a történészek is, meg a teoretikusok is a maguk idejében alaposan megkínlódtak azzal, hogy hová gyömöszölnék be *Színjátékát*, amely nem eposz, nem klasszikus és nem egyházi dráma, majd folytatódottak Shakespeare-rel, aki, megszegve az antik dráma valamennyi szabályát, érdeklődésének középpontjába a drámai személyek problémáit helyezte és nem a fabulát, és ekként tartanak egészen Nietzscheig és Marxig, akik ezek szerint az a priori kategorizálás szerint filozófusok, szociológusok, írók, közgazdászok, etikusok, jogászok stb. stb. is meg nem is azok. Ám nem maga Marx fosztotta-e meg trónjuktól épp a filozófia területén a krónikások és a szakértők mindeme hiposztázálódott és állandósult gondolatait, nem épp ő rombolta-e le a szakszerűen korlátozott filozófémáknak ezt az egész épületét, mindezeket a történelmi-tudományos polgári állványokat és iskolai előírásokat, a régi, a meglevő és még csak potenciális filozófusoknak az egész konstrukcióját egyetlen istenkáromló és filozófiaellenes mondattal, egy olyan mondattal, amelyet az az ember írt le, aki, kérem, bölcsészetet végzett és ebből szerzett doktorátust, és aki — még radikális ellenfelei szerint is — par excellence filozófiai gondolkodó volt és maradt: „A filozófusok eddig csak magyarázták a világot, de arról van szó, hogy meg kell változtatni!”

Éppen ezért a marxizmus nem a filozófiák egy lehetséges változata más filozófia mellett — ám mégis a modern világ valódi filozófiája, nemcsak mint annak a sterilnek és passzívan szisztematikusnak a tagadása a polgári filozófiában (s ezzel pedig teljes mértékű afirmálódása is minden gondolatilag értékesnek és valósan korszerűnek magán e filozófián belül), hanem mint felhívás is a teljes, gyökeres megváltoztatására ennek a jórészt már elkopott világnak, amelyből az elkoptatott kated-

* Ezek a nevek természetesen nem értékbeli összehasonlítások, hanem csupán az általános tézis illusztrálását szolgálják.

rai gondolat ered és eredhet. Hogy a világ megváltoztatását, és ezek szerint a kontemplatív filozófia megváltoztatását is, amely nem változtatja a világot, hanem megbékél vele, filozófiának kiáltásák ki, a polgári kutatók számára közönséges, szakszerűtlen és primitív frázisnak tűnik, abszurdumnak, nyílt támadásnak a józan tudományos ész ellen. Krležának, folytatólagosan kapcsolódva Marx gondolatához, tulajdonképpen az egyetlen lehetséges filozófia védelmezésében, annak a tézisnek a védelmezésében, hogy a filozófia megszűnjön csupán tétlenül filozofálni, és hogy kialakuljanak valami előfeltételei a valódi filozófiai életnek, szembe kell találnia magát épp ezeknek a békés, önelégült, kontemplatív és spekulatív szemlélődőknek az ellenállásával, akiknek a fejéért, hogy a paradoxon még nagyobb legyen, éppen ő küzd egy fejesztett világban, amit csupán ezek az illuzionisták nem látnak fejesztettnak, és örökös megismerési és axiológiai szililokviumaikban erkölcsi és esztétikai dithürambuszaikat éneklik neki. Ezért:

... eleget filozofáltak már arról, hogy számtalan véres repríz után hozzá kell látni az ész győzelmének megvalósításához és az ilyen viszonyok megváltoztatásához a politikai világban, ahol, sajnos, még mindig a filozófusoknak veszik fejét a hóhérok helyett. (1945)

Valóban, csak a világ gyökeres átalakításában, és nem a világról való *post festum* meditatálásban lel igazi talajára a bölcsesség iránti olyan szeretet, amely ma, a modern tömegmészárlások és minden emberi megsemmisítésének Európa- és világszerte tapasztalható értelmetlensége közepette joggal igyekszik magát bölcsességnek nevezni, és, letépve valamennyi erkölcsi hipokrizis álarcát, rámutatni azokra a szociális és gazdasági hazugságokra, amelyekre — a minden lehető világnézet választásának hamis alternatíváiban — az összes eszmei, látszólag önálló, körmönfont disztinkció épül. Épp ezért, tűnjön ez a szakembereknek, a tudósoknak és a filozófiatörténet ismerőinek bármennyire is abszurdnak, Marx, a filozófus nem csupán a bölcselkedő Marx, hanem filozófiáját meg kell keresni *A tőké*ben is, ebben a polgári filozófia puristái számára (hogy heideggeri módon fejezzük ki magunkat) nem-tiszta-filozófiai műben, ezekben az ún. közgazdasági számításokban, amelyekben csodálatraméltó látnokisággal — néha talán túlzott optimizmussal is — megjósolta egy egész civilizációs világ végét, iskolai álfilozófiájával, katedráival, pozícióival, valamennyi minuciózusan és studiózusan megdönt-hetetlen igazságokra épített és tudományosan verifikált hazugságával együtt.

Hogy a vakmerő közgazdasági jóslatok vagy a nietzschei antiklerikális költői víziók vagy a schopenhaueri katedraellenes tirádák filozófia lehetnek, a hazai és a külföldi mérvadó magyarázóknak, rendszerezőknek és analitikusoknak az ő józanul megfontolt, hogy ne mondjuk, bélelt

esük piederstáljáról, mivel az eszünknek megbízható, szakszerű kulcsa van minden gnoszeológiai és ontológiai rejtély megoldásához, ugyanolyan nevetségesnek, deplaszírozottnak, minden filozófiai szint alattinak tűnik, miként az a kísérlet is, hogy mind a hazai, mind az európai iszonytató légkörből és klímából, amelyből Žganec Vudriga, e zagorjei bölcs, vagy Imre Skunkač, a rücskös tolvaj és csirkefogó alakja nő ki, valamiféle „világnézetet” hozzon létre, valamiféle — isten ments — racionálisan kozmikus értelmet, hogy itt keressen és leljen bármiféle gondolati dimenziót, valamiféle megsejtett álláspontot, sőt akármilyen filozófiailag releváns hátsó gondolatot.

Krležáról mint filozófusról szólni azonban annyit jelent, mint megkísérelni épp ennek az immanens filozófiai vetületnek, a belső gondolati feszítávnak felfedezését művei összességében (és nem csupán az egyes mellékes objekciókban meg a bizonyos filozófiákkal és filozófiai jelenségekkel kapcsolatos gondolataiban), egyúttal annyit jelent, mint teljességében közelíteni meg ezt a művet egy nyitott, közvetlen módon, holmi szisztematikus transzcendentális kategoriális apparátus terhelése nélkül, annak a szükséglete nélkül, hogy besoroljuk a gondolkodás bármelyik már ismert filozófiai prototípusába és a szabványos metodológiai történelmi-filozófiai rubrikába. Mert Krležának kétségtelenül voltak — függetlenül a kitarító hallgatástól, amely ezeket a szövegeket kíséri — rendkívül érdekes megfigyelései, reflexiói és kritikai ítéletei az egyes filozófiai problémákkal és az egyes filozófusokkal kapcsolatban.* Ám Krleža teljes életművének alapvető, lényeges értékét és mélyebb filozófiai értelmét mindenekelött a *Filip Latinovicz* hazatérésében, *A horvát hadistenben*, a *Petrica Kerempuh* balladáiban és a többi ún. nem filozófiai műben kell keresni. Ez ugyanaz a megközelítés, amelyet, úgy gondolom, Leninre is alkalmazni kellene, akinek filozófiáját semmiképpen sem csak a *Materiálizmus és empiriokriticismusban*, sőt még csak nem is a *Filozófiai füzetekben* kell keresni, hanem elsősorban forradalmi fellépéseiben, lelkesítő

* Gondoljunk csak lucidus, de, sajnos, a mi környezetünkben hiábavaló és elhamarkodott felhívására az olyan grandiózus jelenség feletti elgondolkozás szükségességére, mint amilyen Nietzsche. Számos Locke-kal, Leibnizzel, Kanttal, Fichtével, Hegellel, Schopenhauerral, Marxszal, Platónnal, Plótinosszal stb. kapcsolatos objekciójában nagyobb figyelmet szentel stílusuknak, irodalmi tehetőségüknek, szavaik hatásának, meggyőző erejének és frissességének, mint az ún. eminens filozófiai problematikának, impressziói és valorizációi pedig itt is egy hangsfülyözöttan személyes művészi kritériumon alapszanak, és nem valami szigorúan tudományos és metodógiailag kidolgozott filozófiai elemzéseken.

Rendszerezni és szemléltetni lehetne azonban Krleža gondolatait az istennel, a történelemmel, az étellel, a megismeréssel vagy az erkölccsel kapcsolatos kérdésekről, egész tankönyvet lehetne ekként összeállítani filozófiájából, ám véleményem szerint az efféle rendszeres hozzáállás sem tudná megvilágítani Krleža filozófiai preokkupációinak lényeges összetevőit a nélkül a légkör és klíma nélkül, amelyet teljességében csak az egész literáris kontextuson belül, ahol ezek a gondolatok elhangzanak, lehet átélni.

forradalmi beszédeiben, egész emberi és néptribuni tevékenységében, a mozdulatlan muzsiktömegek megmozdításának szenvedélyes megkísérlésében, a végtelen orosz térségek elmaradottságának teljes negációjában, a parlamentáris liberalizmus és a polgári álintelligencia filantróp deklamálásának negálásában, a politikai történések iránti varázslatos ösztönében, abban, hogy szinte tíz szilárdan megszervezett emberrel, akik tudták, hogy mit akarnak és akik után megindultak a kiéhezettek és megalázottak tömegei, alapjaiban meg tudta változtatni a világot a földgolyó egyhatodán.

Tehát e mű összessége előtt állunk, és igyekszünk valami alapvető filozófiai koordinátákat találni, amelyekben belül a krležai alakoknak az egész galériája, a lecsúszott egzisztenciák, a félresikerült karrierek, az értelem és az élet alkonyán levő emberek, e bolondok, részegesek, mézárások és kéjencek, e „mokány” zagorjeiak, megkínzott katonák, rezignált rokkantak, kórházbarakkbeli szifilitikusok, nyomorékok és tetvesek, és a steril „Staatsfilozófusok”, hivatalnoklelkek, lakájok, tábornokok és magas kitüntetésben részesített troglodita tökfek, grófok, püspökök, ügyvédek, szerkesztőségi firkászok, a kultúra írástudatlan és tehetségtelen oszlopai, doktorok, misztikusok, szólamemberek, politizálgatók, vénkisasszonyok, elmebetegek, plagizálók, gyilkosok, gyáva beszariak, kegyelmes urak, élőhalottak, tényérnyalók, erkölcsi és intellektuális prostituáltak, ám ugyanígy — és erről sohasem szabad megfeledkezni — az elragadtatott forradalmárok, romantikusok, humanisták, álmodozó lázadók és gondolkodók, festők, költők és politikusok e kavalkádja mozog — tehát szembetaláljuk magunkat ezekkel a felejtethetetlen alakokkal, amelyekben adva van az általános emberi nyomorúság és szenvedés meg a mélységes emberi rajongás szinte személyiségfeletti vetülete, és igyekszünk meglegelni azt a krležaian alapvetőt, azt, aminek alapján Krleža éppen az, amit jelentett és amit jelent ez a fogalom, aminek alapján tehát megismételhetetlenül épp ő maga, opusán kívül is egzisztens, öntudatlanul is jelenlevő bennünk, mint kiindulópont és alapvető irányvétel akkor is, amikor olyan kérdéseken, jelenségeken és sorsokon gondolkozunk, amelyeket tolla nem jegyzett le.

E viszonylag rövid esszé a mű teljességét mégis csupán töredékesen világíthatja meg filozófiai szempontból, elsősorban magának a krležai műnek kiterjedése és komplexsége miatt, amelynek filozófiai irányvételéről, mivel folyamatosan, ám gyakran észrevétlenül is jelen van szinte minden mondatában, köteteket meg köteteket kellene írni, és nem csupán futólagos, véletlen jegyzeteket. A szemelvények tömegét kellene említeni, az európai és a hazai kultúra egész sor dokumentumát idézni a politikai és szociális múltból és jelenből, hogy minél autentikusabban kifejezésre juthasson filozófiai egyenessége, ereje ennek az eleven életnek, amely eruptívan és feltartóztathatatlanul folyik szemünk előtt, és hogy rögzíthessük ennek az irányvételnek néhány társadalmi korrelációját. Gondola-

tilag kellene behatolni e textusok belső szövetébe, oly módon, ami nem képezne élőködő és banális kérdzést azon, amit maga az író összehasonlíthatatlanul jobban és gondolatibban mondott ki, hanem aminek révén bár bizonyos szempontokból valós horizontját és néhány alapvető kiinduló pozícióját jelölnék meg e bátor és forradalmi gondolatnak, amely a monstrozus vérontások, az ostobaság, a szellemi tunyaság és a vidéki elmaradottság sötétségében már ötven esztendeje kitartóan és méltóságteljesen áll, akár a világitótorony. Egyszóval: Krležáról krležai módra kellene írni, az ő elemző szikéjével a kézben, szavainak mágiájával és apparátusával meg elragadtatottságának entuziazmusával, mert csupán az ilyen alkotó hozzáállás tudná adekvát módon kifejezni megismerhetetlen munkásságát. Am így, az ő instrumentárium nélkül mindez csak többé-kevésbé sikerült kísérlete marad a megközelítésnek, tulajdonképpen rövid filozófiai csevegés egy témáról, amely mindenekelőtt elmélyült hozzáállást követel, és megérdemli, hogy egy egész életet szenteljenek neki.

I.

A tétel, amely szerint a filozófusok a világot megismerték, az embernek pedig meg kell változtatnia, valóra fog válni.

Krleža, 1924.

E világ gyökeres megváltoztatása oly nehezen megváltoztatható, be-savanyodott megváltoztathatatlanságában Marx Feuerbach művének margójára írt jelszava értelmében, Krleža opusának első és kezdeti premisszáját képezi. Mert a porosz, a royalista, a fekete—sárga vagy a karadordei társadalmi relációk békakuruttyolása közepette élni, két világháború árnyékában, a történelmi fordulópontokon és mézárásokon belül élni, ahol minden emberi halálra vagy száműzetésre van ítélve, a magányosok végtelen szenvedésére és hiábavaló jajveszékélésére, robinzonádra, őrületre vagy akasztófára, és ezeken a monstrozus gyűjtogatásokon és gyilkosságokon belül, ahol minden fel van dülva és minden irányban lángol az egész glóbusz, ismeretelméleti distinkciókkal és unaloműzessel foglalkozni, Krleža számára nemcsak unalmasan száraznak és szentimentális-romantikus módon irreálisnak, hanem ostobának is tűnik, tehát kevésbé bölcsnek és kevésbé filozófiaiinak. Az ész diadala, ami Krleža számára egyben a modern kulturális tudat diadala is, ilyen véres és sebzett világban, amilyen ez és amilyen egyre inkább lesz, nem harcolható ki az absztrakciók valamiféle szubtilis instrumentumáriumával és azokkal az ún. tiszta filozófiai problémákkal, amelyeket mindig újra, végtelenül ismételve magukat terjedelmes, vérszegény könyvekben napirendre tűznek a filozófiai rágcshálók: vajon a világ mint gnoszológiai tárgy adott-e vagy feladott,

vajon tizenkét vagy húsz transzcendentális kanti kategória létezik-e, vajon isten konstitutívan releváns lehet-e vagy csak etikai regulatív elv, és vajon szükséges-e az egész anyagi világot husserli módra zárójelbe tenni („einklammern”), hogy felkapaszkodhassunk a létezés tiszta szemléletének felismeréséig (Wesenschau)? Semmi sem kerül itt zárójelbe, és a világ valamennyi bestialitásával, tompa, banális, anyagi nyomorúságaival és kínjaival dokumentárisan és emberileg megrázó módon tárul fel a mester keze alatt, akinek bátor bemetszései az európai beteg szövetet boncolják minden részletében, minden különálló kivérett tudatban. E realitás felett, amelyben emberi agyvelőket szórnak széjjel, nem lebeg emelkedetten semmiféle Bewusstsein überhaupt, abszolút lélek vagy személységfeletti én általánosan érvényes és szükségszerű, spirituális-gondolati szubsztanciával, hanem közönséges bezárkózott és kiherélt katonameg professzoragyvelő, amelyik vak a vulgáris történelmi dráma iránt, amely oly gondolatnélkülien, de kitartóan marcangolja szét a világot.

Krleža művében tehát kezdettől fogva állandóan jelen van az az iránti érzék, hogy ne maradjon valami imaginárius és önmagukba zárt szomnambulisztikus illúzióknál, hanem hogy történjen valami ezzel a világgal, hogy a gondolkodók, akik joggal nevezik magukat annak, ne maradjanak meg benne örökös emigránsnak, és lehetővé váljon egy olyan élet, amelyben a hóhérok többé nem ütnék le értéktelen, üres tökként az írók, festők és filozófusok fejét, és a realitások szférájában (s nem csupán a gondolkodók fejében) kerülne sor a farkasviszonyok egész világának tagadására, amelyben az aggódó emberi egzisztenciák rajongásukban összegyűrve és felőrölve, meddőn pusztulnak el a kiúttalanság kódében.

... minden véres és kilátástalan. Tolsztoj ezt a kérdést a szenvedés passzivitásával akarta megoldani, és a valóságból való menekülés közben halt meg. Romain Rolland a nyugati kultúra szintézisét hirdeti esztétikailag, muzikálisan, Bach és Beethoven példájára, és emigrációban él, miközben otthon hazaárulással vádolják, Gaugin önkéntes száműzetésben halt meg, van Gogh örültekházában, Bakunyin évekig Szibéria és London között ordított dühöngve, Goya és Marx emigrációban halt meg.

És Krleža logikusan következtet — a szenzibilitás és kritérium alapján, amelynek révén tisztán hallható magának a realitásnak az érverése —, hogy ebben és az ilyen világban elsősorban nem is döntő, hogy milyen megismeréseket és ontológiai relátákat fogadunk el, milyen metafizikai álláspontot védelmezünk, eszméink, ideáljaink és kategóriáink mennyiben tükröződései az önmagukban való dolgoknak vagy öntudatos transzkriptíói a számunkra való dolgoknak, vagy minden véget ért az *önmagáért és önmagában való létezésben* (Anundfürsichsein), vagy milyen

a fenomén és a numenon viszonya, mennyiben és hogyan alkotja az „én” a „nem-ént”, és a szépség vajon az axiológiailag megalapozott ösémény eredménye-e, vagy csupán az önmagában való minőségek által kiváltott reaktív állapota az ún. objektíve adott szépségnek. Krleža számára mindezek a filozófiai alternatívák főként álproblémáknak és áldilemmáknak tűnnek. Mert:

Jaurès idealista és kantianus volt, és mégis lelőtték, akárcsak Landauert.

Íme, ez Krleža számára minden más beszélgetés előtt filozófiailag releváns, ez az, amit az emberi ész nevében meg kell változtatni, azt, hogy az embert minden eszméjével és ideáljával, opszessziójával és kételyével egyetemben egyszerűen le lehessen lőni, akár a kutyát.

Am Krleža műve nem ideges, rezignáltan kihívó reakció ezekre a szörnyűséges viszonyokra, ez nem grand-seigneuri színházi blöff és patetikus, ellenőrizetlen szubverzív lárma, ez nem anarchoid irodalmi és gondolati botrány és kispolgár- meg vénkisasszonypukkasztó mutatvány, ami abban az időben oly gyakran tudott végzódni a bal- és a jobboldali nyugat-európai értelmiségiek nyomorúságos, konvertita békekötésével. Nem, ezt az európai poklot be kell mutatni egészen a fenekéig, és egyben benne magában, mert transzcendálva semmiféle filozófiai kísérletekkel és transzmundált célokkal és semmiféle magáramaradottságból fakadó hisztérikus sikolyokkal, találni meg kulcsát kataklizmái és eleven ellentmondásai feloldásának.

De miféle új entuziazmus ragadjon ki bennünket ebből a mámorból, amelyben, részegen a vértől és a mindennapi hazugságoktól, állandó Katzenjammerstimmungban létezünk és vegetálunk, távlattalanul, ihletelenül, állati módra, bármiféle credo igénye nélkül az élet iránt, hogy szükségét érezzük az emberi regenerálódásának az emberben? Mi menten ki bennünket ebből a siralomvölgyből, és honnan gyűjtsünk erőt e tespedés racionális leküzdésére, az új lelkesedésekre, amely valaha a lucidus pillanatokban a gondolkodókban lobogott az európai kultúrtörténet majdnem ugyanilyen sötét időszakaiban, az entuziazmusra, amely ma reálisan nézve az evilági élet valamilyen tisztességesebb és emberibb alternatíváján alapulna? Milyen mozgalom ragadhatna ki bennünket ebből a talajból, amelyen már kissé fáradtan a régi eszméken rágódunk, lendület nélkül és mozdulatlanul, akár a letaglózásra szánt jószág?

A leninizmust (kiemelés D. G.) áthatja Platón, Szókratész, Kant, és Marx ideális törekvései lendületének ihlete, és aki valóban el akar gondolkodni a leninizmusról, a világháború tüzes horizontján kell elképzelnie, amely bázishoz elválaszthatatlanul kötődik.

A mondat első felében szereplő gondolkodók nem valami intellektuális vagy filozófiai valorizáció alapján kerültek oda, sőt, ami az első hármat illeti, nem is az író személyes rokonszenve állította őket oda, világnézetük vagy stílusbeli és művészi értékeik közelsége. Platón, Szókratész és Kant rendszereiről és tehetségéről Krleža gyakran kifejezett nietzschei iróniával szól. És mégis:

... Platón, Szókratész, Kant és Marx ideális törekvései lendületének ihlete...

Ám hogy a választás véletlen-e, vagy mégis valami alapvető vetület kapcsolja össze ezeket a törekvéseket, mint valójában „ideális törekvéseket”? Gondoljunk csak ismét erre az álláspontra:

Jaurès idealista és kantiánus volt, és mégis lelőtték, akárcsak Landauert.

Platón az eszmék birodalmáról ábrándozott, ám rabszolgaként adták el a piacon, Szókratész emelkedetten szólt az emberi küldetésről és a racionális életről, és tömlőcben itta ki a méregpoharat, Kant a maga látszólagos kopernikánus fordulataiban egész bölcséleti világokat fordított a fejük tetejére, és kozmikus elragadtatással szólt a csillagos égről meg az erkölcsi törvényről, ám egész életében Königsberg filiszteri környezetében fuldoklott, sohasem lépve ki a város szűkös, kispolgári, besavanyodott légköréből, ahol minden délután tejeskávét és kuglófot fogyasztott polgártársaival, és ahol a házmesternék meg az iskolai altisztek órájukat a filozófiai előadásaira és délutáni sétáira való indulásához igazították, Marx pedig létrehozta az Első Internacionálét, és radikálisan metszette szét a burzsoá közgazdászok hazugságait, és egész életében szenvedett meg nélkülözött, mindennap eljárt a londoni könyvtárba, hogy mindenfajta üldöztetések, fenyegetések és betegségek után, amelyek mindvégig kitartóan sanyargatták, emigrációban végezze. A kor szellemének szűk ketrecében és a tragikus *társadalmi* körülmények közepette leélt embertelen élet személyes sorsa ezeknek a lázas igazságkeresőknek a törekvéseit ideális törekvésekké változtatta, tehát olyasvalamivé, aminek megvalósításáért — tekintet nélkül filozófémájuk céljaira, végső rendeltetésére és értelmére — az ember teljes lényével ideálisan küzd és sikraszáll, szemben a korrallal, a valósággal és mindenféle uralkodó erkölcsi hipokriziával. Ez a pokoli, feltartóztathatatlan, križanići célratörés, hogy mindennek ellenére, még akkor is, amikor semmiféle reális távlat nem létezik, beszéljen, ez az a legegységibb emberi az emberben, mélyebb, primárisabb, eredendőbb a kategoriális apparátusnál, amellyel ténykedik, és a tulajdon intellektuális és esztétikai határainál és hatótávolságánál. Ám a dolog lényege épp abban van, hogy ezek a törekvések és e huma-

nista elkötelezettség megszűnjön csupán ideális lenni, hogy el kell helyezni a valóság valamiféle koordinátái között, mert különben állandóan újból meg kell ismétlődnie Jaurès sorsának, akit „lelöttek, akárcsak Landauert”, ahogyan agyonlőtte magát Račić, ahogyan „kicirkumdederuntolták” nem csupán Gebeš honvédet, hanem Benčina szakaszvezetőt is, ahogyan „sorra kerül minden finom piperkőc”, ahogyan, úgy hisszük, valamiféle tömlöcökben és vérben kiloccsan Joja és Kamilo alakja a Zászlókból, ahogyan a halálhörgés és az elementáris egzisztenciáért vívott harc peremén élt a krležai lázadók, potenciális öngyilkosok és vérző kreatúrák egész galériája. És hogy ez így van, hogy ez így lehet és hogy így szokott lenni mindörökké, ennek tulajdonképpen az ember átkozott kettőssége az oka: mindig vannak gondolkodók, akik az örök békéről, a tiszta felismerésről és az olyan lelkiismeretről elmélkednek, amelyik valami díszes és bonyolult a priori etikai mechanizmusokon és kánonokon alapszik — meg a gyilkolás és a mézszárlás világa, amelyben a gondolkodók nem gondolkodnak, és amely ellenállás nélkül őrli és zúzza őket. A leninizmus tulajdonképpen az élet és a gondolkodás e kettősségének tagadása, és a gondolkodást az időben és a térben helyezi el, és csupán mint tiszta-filozófiaellenes vállalkozás marad meg az igazi bölcséleti és filozófiai színvonalán, azaz a lángoló valóság minden kegyetlenségébe való aktív beavatkozás szintjén. Éppen ezért:

... aki valóban el akar gondolkozni a leninizmusról, a világháború tüzes horizontján kell elképzelnie, amely bázishoz elválaszthatatlanul kötődik.

Hogy Krleža nem úgy értelmezi a leninizmust, mint baloldali kávéházi frázist, azaz ő „valóban gondolkozik” róla, és nem mint bizonyos nyugat-európai álbaldali parlamenti fecsegők, akik bekerülnek a háborús kormányokba, és elaltatott szociáldemokrata öntudatukkal a hazafiság nevében a háborús kölcsönökre szavaznak, hogy a leninizmust Krleža nem akként értelmezi, mint megismerési szubjektum-objektum pingpongot a félértelmiségi vidám testvérek számára a baloldali filozófiai és irodalmi szakkörökben és szövetségekben, hanem mint valós megoldást a világbeli tömegmészárlásokra, és hogy valóban „a világháború tüzes horizontján képzelte el”, megdönthetetlen bizonyítéka *A horvát hadisten*, a lenini mű a szó legjobb forradalmi értelmében, a mű, amely nélkülözi a nagy filantróp frázisokat a világ megmentésével és fényes jövőjével kapcsolatban, amely jórészt átítatja a kor pacifista irodalmát (beleértve Barbusse-t is), a mű, amelybe több bölcsessége van sűrítve az életnek és a megismerésnek, mint amennyit valamennyi katedra valamennyi német professzora valamennyi iskolai Einführung valamennyi ismeretelméletében a mai napig összehordott.

Krleža egy konkrét emberanyagon és meghatározott élethelyzetekben már ebben a művében lehetővé tette számunkra, hogy megismerjük és személyesen átéljük, mit jelent tulajdonképpen az Internacionálé, s ő egy egész nemzeteknek emberi és nemzetközi viszonylatokban kinyitotta a szemét, jobban valamennyi kiáltványnál és felhívásnál vagy szociálisan, tudományosan és statisztikailag verifikált elemzésnél, néhány kozmikus lenini eszmét az osztrák—magyar kaszárnyákban helyezve el, a lövészárkokban és a mi zagorjei embereink honvéd fejében, és leírva spontán módon született érzéseiket és gondolataikat a békéről, a földről, az asszonyokról, a tiszturakról, valamint az orosz, az osztrák és a cseh katonákkal való közelségükről, mindez plauzibilisen és megicmételhetetlen élethelességgel:

Ez az érzésük semmiképpen sem piros—fehér—kék színezetű. Ez az érzésük nem politikailag felfogott módon osztrákellenes, sem horvát, mert a honvéd nép csakugyan nem nemzeti e szó politikai értelmében. Ez osztályöntudata egy fegyencrétegnek, amely érzi, hogy ő anyag, amellyel „valaki más” eteti a falánk ágyútorokokat, és ezért gyűlöli azt a „valaki más”-t. A parasztok, a rang nélküli katonák sokkalta közelebb állnak egymáshoz, bármilyen nemzetiségűek is legyenek, mint a velük azonos nemzetiségű tiszthez vagy sarzsihoz. A kórházakban monarchiaszerte magyarok és zagorjeiek, osztrákok és csehek, románok és szerbek egyaránt támogatják egymást és csalnak és nyolcvan százalékból szolidárisak a módszerekben, és szélhámoskodnak, hogy miként csapják be a doktor urakat.

...

A zagorjei félórával az ütközet után nyomban megbarátkozik az isten tudja, melyik kormányzóságból való oroszsal, és mindjárt megvendégelik egymást vagy teával a kulacsból, komiszkenyérrel, dohánynyal vagy szalonnával. Mindjárt megered a szó a földről, a jószágról, az asszonyról, és nevetni kezdenek a pajtások és felvidulnak. Amikor rácsattan az értelmiségi tiszt hóhéri hangja, mint kegyetlen fenyegetés a katonai paragrafus ezen és ezen pontja értelmében, amelyek azt mondja, hogy az ellenséggel való mindenfajta beszélgetés és érintkezés halálbüntetés terhe mellett a legszigorúbban tiltva van.

— Jól van! A paraszt visszahúzódik házikójába a honvéd eszének, amit az urak alattomos korlátoltságnak neveznek. A honvéd ki van szolgáltatva a zsarnoknak, és a zsarnok összemorzsolhatja, amikor kedve támad rá, de a honvéd és a paraszt a vékony páncélja alatt mégsem hisz a zsarnoki saroknak, amely rájuk nehezedik. És amikor szidják őket és ordítóznak rájuk, és amikor irtóznak tőlük, a komák behúzzák a nyakukat, és ezt gondolják magukban: Csak te ugass! Ugass! Ugass! Végére érsz te az ugatásnak! Végére érsz te, úri disznó!

Ezek a zagorjeiek, ezek a bistricai szegénylegények, tolvajok és csu-paszseggűek, akik „alattomos korlátoltságukban” nem hagyják magukat rászedni semmiféle szóvirágok által a haza, az államberendezés vagy isten védelmére, okosabbak számos vezérkari tisztnél, báni meg királyi elöljárónál és az ékesszólás korifeusainál, és „korlátoltan alattomos bölcsességük” az üldözött és veszélyeztetett ember bölcsessége a szó elementáris és egzisztenciális értelmében, a halál fenoménjével és tulajdon vegetálásának abszurdításával közvetlenül szembekerült ember bölcsessége, állandó szubalternációban valamennyi nagyobb erővel szemben, nevezzék azt istennek vagy hazának, kormánynak vagy császárnak, fiskálisnak vagy plébánosnak, őbesternek vagy káplárnak. A szövegek összevetésével kétségtelenül be lehetne bizonyítani, hogy épp ezt és az ilyen egyedi egzisztenciális bölcsességet, a gyanakvó bölcsességet minden általános iránt, az iránt a „másvalaki” iránt, a bölcsességet, amelyet nem lehet semmiféle általános érvényes filozófiai formulába szubszumálni, semmiféle esszenciába, lényegbe, categoricus imperativusba vagy az értékek axiológikus hierarchiájába, Krležánál jóval később, gyakran sokkalta kisebb rajongással és tehetséggel aknázza ki a nyugat-európai irodalom és filozófia (Sartre, Camus, de Beauvoir, Wahl, Duhamel, Malraux, Merleau-Ponty, Marcel, Benn, Kassack, Jaspers, Heidegger).*

Ám az irodalom Krleža számára nem képez semmiféle különálló anyagot, amelyet az általános filozófia valamiféle retortájában rotyogtatnak, hogy verifikálja a filozófiai tételeket, azért, mert a filozófia egymagában — mindig az örök személyiségfeletti lényeg, esszencia, eszme után kutatva — képtelen volna különálló egzisztenciát konstituálni. A krležai típusok teljesen önmagukban, csigaházukban hordják filozófiai és szociális meghatározottságukat, úgyhogy forradalmi és lázadó gondolataik nem tűnnek ki bizonyos általános szociális tézisek individuális alakokra és helyzetekre vonatkoztatott semmiféle dedukciójából sem, hanem ezeket az eszméket személyes meggyőződésként és egyetlen lehetséges kiútként hordozzák (és szinte hordozniuk is kell) a sárból, a nyomorúságból és a fejtelenségből. Tehát ez semmiképpen sem valami ösztönösen

* Ha már az európai kulturális viszonylatokról van szó, tehát arról is, hogy Krležát mennyire és hogyan fogták fel a modern európai irodalomtörténetben és filozófiatörténet-írásban (tény, hogy teljes gondolati kifejezőkészségét tekintve aránytalanul is mértékben értékelték), tehát ha már ezekről a nemzetközi kontaktusokról van szó, úgy tűnik, ideje volna felvetnünk a kérdést, mennyit tettünk mi magunk annak érdekében, hogy Krležát és szövegeit kapcsolattörténeti tanulmányok révén közelebb vigyük a modern európai gondolati körhöz, és mennyiben maradtunk kizárólag a valorizációnál a mi hagyományunk határai között, amelyek túl szűkösek azokhoz a gondolati dimenziókhoz és horizontokhoz képest, amelyeket felfedezett és még napjainkban is szakadatlanul felfedez. Egyszóval, ideje volna belátnunk, mekkora irodalom- és filozófiatörténészeink felelőssége abban, hogy Krleža még mindig — fordításszövegeinek egyes magas értékelései ellenére — mily kevésbé ismert Európa- és világszerte.

egzisztencialista módszer, amely, egyebek között, a társadalmi káosz és a polgári horizontok zártsága miatt, szociológiai-filozófiai álláspontonról tagadja azt az általánosat, és kitartóan utal az egyedire, tulajdonképpen csupán azért, hogy világnézetének kémcsövében bizonyítékot és jóváhagyást nyerjen alapvető filozófiai koncepciójának helyességéről, amelyet úgy kell megvitatni, mint a veszélyeztetett egzisztencia filozófiai problémáját, és nem mint esszenciát, individuumot, közösséget, embert, emberiséget. Bizonyos azonban, hogy Krleža meghatározott típusai *A horvát hadistentől* és *Latinovicztól* a *Bankett Blitvában*-ig és a *Zászlóki* magukban hordoznak valamit az egzisztencialista módra koncipiált hősök alapvető jellegzetességeiből, hogy cselekedeteik gyakran a végsőkig el-
lentmondásosak, kissé kiegyensúlyozatlanok, sőt, abszurdak is, az intellektualista, lázadó, összefüggéstelen és anarchoid excesszusok határán (*Az ész határán*) állók, hogy ezek a személyek teli vannak belső érzésekkel azzal kapcsolatban, hogy büntetlenül vetették be őket ebbe a világba („amikor mint valami véres kutyát kivetnek az anyaméhből, örökké kínlódni fogsz azon a világon...”), mérgezték meg és zárták be hermetikusan a tulajdon keserű, lelketlen, szinte irracionális, biológiailag determinált egyed sorsukba. Így vonulnak végig Krleža novelláin és balladáin a zárkózott, hallgatag zagorjeiak, csipiszt tartanak a zsebükben, köpnek valamennyi úri huncutságra, pipáznak és ki-ki önmagáért gondolkodik, és ezek a mezei emberek és pórok, csirkefogók és szegénylegények tehetetlenül és békésen lógnak az akasztófaikon, akár a fonnyadt gyümölcs, részegen és fáradtan utaznak a *Horvát rapszódia* vonatjának monoton kattogásában, és a tetemek ez áttekinthetetlen körmenetének nincs se vége, se hossza. Sőt, ezeknek az életre és halálra ítélteknek (mert ezeknek a személyeknek az egyik is, meg a másik is ítélet) a képe gyakran oly eredendő módra állatian sötét, egzisztenciálisan annyira kegyetlen, hogy Sartre és Camus bizonyos alakjaihoz és szorongásélményeihez, vagy Heidegger és Jaspers filozófiai preokkupációihoz képest túl van bármilyen optimizmuson vagy pesszimizmuson.

Am ez még akkor sem az abszurdum (Camus) vagy az egzisztencia (Jaspers, Heidegger), a semmi baj (Sorge), a félelem vagy a „betegség halálra” filozófiája kategóriáinak konkrét személyekre való „alkalmazása” (ami gyakran irodalmi színlelést eredményez), hanem mélységesen immanens, strukturális tartalma magának, e kreatúrák lényé által megélt valós életnek*. Épp e jellegzetessége révén, és nem azoknak a sze-

* Az egzisztencialista gondolkodásmód — amennyiben ez a túl széles fogalom napjainkban még bármi meghatározottat jelent — az individuáció, azaz a konkrét létezés témája által bekeretezve, ám egyben e létezés struktúrája értelmezésének témája által is, bizonyos értelemben a két megismerési megnyilvánulás — a művészet és a filozófia — összebékítésére törekszik. Am amíg Heidegger mindkét megnyilvánulást egyetlen egzisztenciális filozófiai cselekedetben igyekszik közvetlenül egyesíteni, addig a francia egzisztencialisták Gabriel Marceltől,

mélyeknek a leírása alapján, akik bizonyos, számukra transzcendentális eszmék „hordozói” (akár az individuálisan megismételhetetlen egzisztencia eszméje legyen is az), válnak Krleža drámái, regényei, novellái és balladáinak nemcsak művészileg meggyőzővé, hanem az egész szakszerűen kialakított légkör az egyes individuumok körül egyben utal is a radikális sebészeti beavatkozás szükségességére a beteg szövetben. Krleža plasztikus, húsból és vérből megalkotott alakjai bizonyítékai tehát annak, hogyan lehet írni az egyénről valósan, megismételhetetlenül és egzisztenciálisan, és még a nem tetetett szorongás érzetével is, és hogy eközben ne kallódjon el a tulajdon forradalmi iránytűje, és hogy ne tévedjen be az abszurdum és az egzisztencia többé vagy kevésbé távlattalan filozófiájába.

Ha most e töredékesen és rendszertelenül megfogalmazott fejezet végén meg szeretnénk jelölni Krleža szövegeinek általános filozófiai, ami itt a tulajdon emberi irányvételét is jelenti, egy pillanatra sem kételkedhetnénk: Krleža, a radikális ateista, akinek az istenben és bálványokban nem hívése egyszerűen az intellektuális tisztesség ügye (ami annyira plauzibilisan és szemmel láthatóan kitűnik valamennyi, mind az általa írt, mind a neki „ajánlott” klerikális szövegből, hogy ezt itt nem is volt szükséges külön hangsúlyozni), a holbachi, a feuerbachi, a nietzschei és a marxi értelemben vett tapasztalati materialista, aki kitartóan küzd mindenféle idealista transzcendenciák és léggömbök ellen, a filozófiai utilitarista, aki számára a reális következtetések nélküli elmélkedés tulajdonképpen vidám csevegést jelent a könyörtelen valóságról, a szocialista próféta és par excellence tribun, akinek emberi és filozófiai üzenete a két háború között tömegesen indította ki ebből a békakurutztyólásból az értelmiségi fiataloságot, következetesen áll baloldali pozícióban ötven éve, ahogy egyetlen hozzá hasonló méretű és hatású modern értelmiségi sem. Am az, aki nem látja, hogy Krleža materializmusa sui generis materializmus, független valamennyi metafizikus materialista sémától és megismerési hiposztázistól (amelyet oly gyakran takar el a „dialektikus” kánonok palástja), aki nem látja, hogy „utilitarizmusa” a végsőkig érdek nélküli és nonkonformista elősorolását jelenti a meghatározott esztétikai és eszmei elveknek, ellentétben bármilyen tulajdon

Camus-tól, Bataille-től Sartre-ig és de Beauvoir asszonyig arra töreksenek, hogy doktrínáikat elsősorban regényben és drámában értelmezzék a végsőkig, mint olyan kifejezési formákban, amelyek a legközelebb állnak az egzisztenciához. Ezért Sartre elméleti alaptételeivel először irodalmi téren tesz próbát, hogy leellenőrizze filozófiai tézisei valóságát, hogy művészi „laboratóriumában” bebizonyítsa megvalósításuk lehetőségét, és hogy csak később szűrje át és fejlessze ki a filozófiai gondolat területén. Ugyanebből az okból írja Simone de Beauvoir az *Irodalom és metafizika* című cikkében a következőket: „Amennyiben az esszencia deskripciója a filozófiából ered a szó valódi értelmében, csak a regény teszi lehetővé, hogy felbukkanjon az egzisztencia eredeti forrása a maga teljes, egyedi, időbeli realitásában.” (*Les Temps Modernes*)

eszméi hasznával (leginkább épp akkor, amikor nem volt kilátásuk semmiféle megvalósulásra sem), aki nem érzi, hogy valamennyi forradalmi jelszava konkrét-egzisztenciális helyzetekben fogant, és ezért nincs bennük semmiféle melléköngéje a napipolitikai frázisoknak, valamint azt, hogy szociális és filozófiai eszméi összeegyeztethetetlenek a dogmákkal, nem a dogmatizmusellenesség divatja folytán, hanem valódi élet-szemléletéből eredően, ami szervesen áthatja egész egyéniségét, aki tehát Krleža filozófiai vetületeiben nem látja meg az általánosan materialista és forradalmi mellett azt a sajátságosan krležait is, az nemcsak hogy nem tudná felfogni e mű egyetlen sorát sem, hanem nagyon könnyen vak maradhatna annak lényege iránt, ami ezen a területen a szocializmus jegyében történt évtizedeken át, és ezáltal modern humanista és szocialista törekvéseink egész gondolati gazdagsága és erkölcsi értéke iránt is.

BRASNYÓ István fordítása

(Folytatjuk)

Toma Rosandić portréja, 1952